אינהאַלט.

זייט

ת. לייוויק — דער גוטסקייטס-מאָטיוו אין פּרץ הירשביינס ווערק .... 610—609

יוסף אָפּאַטאָשו — פּרץ הירשביין .... 611—610

א. לעיעלעס — פּרץ הירשביין .... 613—611

פּראָפ. מ. לאַזאַרסאָן — די נייע קאָנסטיטוציע און יידישע מלוכהשקייט .... 616—613

א. סוצקעווער — אַן אַקס אין געלאַכטן קאַרשנרויט (ייִד) .... 618—617

ישראל אַשענדאָרף — נאָכן מבול (איינאַקטער) .... 624—619

י. פינק — שאול טשערניכאָווסקי .... 627—625

ח. שורער — על חטא שחטאנו .... 630—628

מ. שטריגלער — דער טויט פון שלמהלען, דעם בעל-העגלה .... 640—631

ח. מענצער — נחום אַראָנסאָן .... 643—640

ז. שייקאָווסקי — וועגן פאָרשן דעם עקאָנאָמישן מצב פון פּראָווינציעלן יידנטום נאָך 1789 .... 646—643

יוסף האַלענדער — דער אָפּטימיסטישער אָנהויב און דער טראַגישער סוף פון אַן אילוזיע .... 652—647

מ. בן מיכאל — וועגן איינעם א בריוו .... 655—652

נ. זילבערבערג — אין רעגענסבורג .... 660—656

מ. וואַלדמאַן — לעאָ מאָצקין .... 662—661

י. וולף — וועגן ביכער פון דער חורבן-תקופה .... 664—663

א. לעוו — „געהיימשטאַט" .... 665—664

דער יובל-קאָנגרעס פון דער פעדעראַציע פון יידישע געזעלשאַפטן אין פראַנקרייך.

כראָניק

(פאריז)

דער טויט פון שלמהלען דעם בעל עגלה

(סוף)

…ן איינעם א פארנאכט האט מען געזען ווי דער קא…
…ראט אייזנבערג, מיט עטלעכע פאליצײ-לייט איילן
…ים באראק וואו די ראדאמער זיינען געשלאפן. ס'איז
…ן אין תחילת אויגוסט, די ״האג-שיפס״ איז שוין צוריק…
…ן פון פאבריק און טייל זיינען שוין געלעגן אויף
…ייטער און געדרימלט. דאס ארייגפאלן פון דער מחנה
…ן באראק אריין האט אלעמען געשטעלט אויף די פיס.
…ר קאמענדאנט האט געמאכט די ערשטע שריט פאראויס
…ון איז געבליבן אין מיטן באראק. ער האט מיט זיין
…ניק בליק אדורכגענומען אלע מענטשן און דאן זיך
…ענדיש צו איינעם, א פארארבעטער, וואס איז מיט…
…ראמפן:

— איך כאפ זיך נישט; דו מוזט מיר אים ווייזן, דעם
…ל!

…ער פארארבעטער, א הויכער, געזונטער בחור, האט
…ן אויף איינעם פון די ראדאמער:

— ער!

…לע בליקן האבן זיך א ווארף געטאן צום הויכן, שטילן
… וואס איז אומגעריכט בלאס געווארן. דער קאמענ…
…ט האט אים דורכגענומען מיט זיין קאלטער רציחה:

— ווי אזוי הייסטו?

— יאסל.

— זאג, ווי הייסטו אויף אן אמת?

— וואס מיינט מען דען: נישט אויף אן אמת?

— גולם! דו רעדסט דאך מיט יידן!

— נו, ביי יידן הייס איך דאך יאסל...

…אייזנבערג האט גענומען גערוועז צוקן מיטן קאפ, ווי
…ערעס מאל ווען דער געדאנק נעמט זיך אים מישן. די ניי…
…ער ווינע צוימט אים אבער, ער זאל נישט אויספלאצן,
…ער הייבט דערפאר אן צו פארשן פון א צווייטער זייט:

— דעם היגן לאגער קענסטו?

— כ'האב געהערט פון אים דערציילן.

— און פאר די אויגן האסטו אים קיינמאל נישט גע…
…זען?

ביי דער לעצטער פראגע האט זיך אייזנבערג אזוי אריינ…
…געשטאכן מיט די אויגן אין יענעם, אז ער האט זיך אויס…
…געוויזן ווי ס'וועט באלד פון דארט ארויסשיסן א בליץ…
…שפריץ... א סעקונדע בלויז האט יענער פארלוירן, ווי זיך צע…
…טומלט מיט די ווייקלעך. באלד אבער האט ער זיך אויס…
…געכאפט, אויסגעהאלטן דעם טרייסל פון יענעמס שפיזן
…און גלייך אים אריינגעזאגט אין די אויגן אריין:

— ניין, כ'בין דאס ערשטע מאל אין ״ווערק צע…״

אייזנבערג איז שוין געשטאנען גאר נאענט פון יענעם.
זיין שבורלעכער אטעם האט ארומגעטאפט פארדעכטיק
געזוכט דאס ארט פון וועלכן ס'קען ארויסציען יענעם כוח:

— דאס ערשטע מאל זאגסטו און איך דערקען דיך!
דאס האסטו ארגאניזירט דאן די גרופע צום אנטלויפן, ווען
דו האסט געארבעט ביים נאכט-טראנספארט.

מיטאמאל האט ער זיך א געצונדן פון כעס. זיין האנט
האט א כאפ געטאן די נאגייקע און זי א הויב געטאן אי…
בערן קאפ פון צעטומלטן בחור:

— ווייסט באטש, וואס פאר א צרות דו האסט אונז דאן
אנגעטאן? וואס איך האב ביי זיי אריינגעכאפט פאר דיר?
הא, פאר דיר!!!

א רויטער שראם האט א צאפל געטאן ביים בחור איבערן
פנים. ער האט זיך אבער ווייטער געקלאמערט אין זיינעם:

— איך ווייס אבסאלוט נישט און האב גארנישט צו טאן
מיטן אנטלויפערס...

ס'איז א רגע שטיל געווארן. דער פארארבעטער, וואס
האט באגלייט ... ראפאפארט, וואס האט געברענגט אייזנבערגן, האט זיך
צוגערוקט צו שלמהלען:

— נארישער קאפ! אזוי ווי דו ביזט נאר צוגעקומען
צו מיין גרופע האב איך דיך דערקענט; איך האב בלויז
געהאט אז א דייטש זאל דיך נישט אמאל דערקענען און
איך זאל האבן צרות דערפון. איך האב עס געזאגט איינ…
בערגן נישט צו דיין שלעכטן, ער דערפאר מען זאל דיך
נישט שיקן אין פאבריק וואו דיינע פריערדיקע מייסטערס
זיינען דא, ווען דער קאמענדאנט ווייסט דערפון — קען
ער דיך פארהיטן, ווען נישט — קענסטו אבער אריינפאלן
אומגעריכט און מ'זאל דיר נישט קענען העלפן... דו מיינסט
אז דו האסט צו טאן מיט עפעס? ער לייקנט גאר שוין
און ביין! דא וויל מען דאך נאר וויסן וואס צו מאכן מיט
דיין א גוטער קאראקטער... ער האט קיינמאל נישט
געוואלט.

שלמהלע איז שטום געווארן פארפלאנטערטע זאכן און קלוגע
בלויז גע…
געקענט באגרייפן קיין פארפלאנטערטע צעטומלטס. איז ער
ווייך האבן אים שטענדיק צעטומלט, וואס ארויסציען פון די
שטאנען און צעחושט געזוכט וואס קען מען אפשר וויסן; וואס
ארומיקע פנימער; דעם אמת קען מען אפשר אינטערשייד
ווילן זיי פון אים? וואס איז די דער גרויסער — איז
אויב ער איז שלמהלע אדער יאסל? א מענטש נישט
פארטיק! זיי זיינען דאך נישט קיין דייטשן, טא וואס גייט
זיי אן אויב ער איז אמאל אנטלאפן? און זיי זיינען זיך
דען נישט ראטעווען? זיי ווילן עס בלוין מיט פאר…
היטלען און ער... ער האט געמוזט שפרינגען פון די ראש…

זייערע קאלטע פּנימער האָבן אים קיין מאָל נישט אָנ־געזאָגט. פון מאַניעקס רייד האָט ער אַרויסגעשפּירט אַ גנבישע אונטערגראָבן זיך צו זיינע באַהאַלטענע טראַכטע־נישן; זיי ווילן עפּעס פון אים, זיי דאַרפן ביי אים אַרויס־נעמען אַלץ וואָס ער האָט אין זיך אָנגעזאַמלט אין פאַר־לויף פון חדשים, זיי ווילן ביי אים די טעג פון וואַלד, דעם כוח זיך צו קענען אַדורכשלאָגן איבער דערפער, וועל־דער, וועגן... זיי ווילן ביי אים אַרויסרייסן אַלץ וואָס ליגט ביי אים, די רעטונגס־סודות וואָס ער האָט איינגעזאַמלט איבער די וועגן און שפּעטער וועלן זיי אים ווי אַ אויסגע־לייזיקטע כלי אוועקשענקען צו אַ שייגעץ מיט אַ ביקס ער זאָל מיט אים מאַכן וואָס ער פאַרשטייט... די דאָזיקע פּנימער זאָגן גאָרנישט וועגן געפיל און רחמנות; נישטאָ ביי זיי אָוועלכעס! היינט דער קאָמענדאַנט! ער נאָר ווי ער זויגט פון אים אויס אַלץ, אַלץ... ווי ער וויל נישט אוועקנעמען דאָס אויג פון אים! וואָס איז ער געקומען אים אויספאָרשן!?

שלמהלע זעט קלאָר; די סכנה איז דאָ! די שרעק פאַר־גייט ביי אים און טרעט אָפּ איר פּלאַץ דעם אינסטינקט וואָס איז צוגעשאַרפט געוואָרן ביי אים אין משך פון אַזוי פיל יאָרן פון זיין אַ געפּייניקטע חיה, אַ וואָרעם וואָס מיידט אויס דעם האַרטן פוס־טריט... און אָט איז זי דאָ, זי פלאַטערט איבער זיין קאָפּ... איין מענטש נאָר קען זי פון אים פאַרטרייבן די סכנה, דערשטיקן זי אין זיך... ער שטייט אָבער אָנגעקוקט מיט דעם רויט־שוואַרצן היטל, זיינע אויגן גיסן זיך צונויף מיט גלאַנץ פון זיינע שטיוול און זיי פינקלען — פינקלען זיי נישט ווי ביי אַ טיגער, ווען ער גייט זיך וואַרפן אויף זיין שוואַכן רויב?

אין זיין פאַרטומלטקייט זעט שלמהלע אַז ער האָט נאָך געציילטע מינוטן צום אָפּוואַרט, זאָל נאָר אייזנבערג זיין איבער דער שוועל איז ער אַ פאַרלוירענער. ער ווייסט נאָר נישט וואָס צו טאָן; וואַרפן זיך אויף אים, דער־שטיקן אים? אָדער אפשר גאָר אים קושן די טריט, וויי־נען, שרייען און בעטן הויך, אַזוי הויך אַז עס זאָל אַלע איבערנעמען...

דאָס שוואַכע געפיל אין מענטשן איז שטאַרקער פאַר זיין שטאָלץ און אַנדערייפערישקייט; אַזוי ווי אומבאַרעכנט, אָן צו דערפירן זיין איבערלייגונג ביז צום סוף, האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן צו אייזנבערגן. ווי ער וואָלט מורא גע־האַט אַז זיינע מעטבעקע הענט זאָלן זיך נישט צעשרייען אי־בער אייזנבערגס האַנט, אַז דער בלוטיקער שראַם פון דער נאַגייקע זאָל נישט צעווילדעווען זיין ווייטיק ביז אומ־באַרעכנטן נקמה־גיר, האָט ער גענומען שנעל־שנעל אַרויס־טרייבן פון זיך די ווערטער, אייזן זיי, אַז זיי זאָלן ווערן פאַרלויפן דעם וועג;

— פּאַניע קאָמענדאַנט!... האָט רחמנות! געדענקט אין גאָט... איר זענט דאָך אַ ייד... וואָס האָב איך זיך [illegible] כ'בעט אייך... פּאַניע קאָמענדאַנט...

ער האָט זיך דערביי געוואָרפן, געכאַפּט אייזנבערגס הענט און געקושט ווי אַ משוגענער. ס'איז נישט געווען [illegible] קושן פון ליבשאַפט, פון חניפה אָדער פון בלויזן [illegible] ער האָט זיך אין הער האָט געקלאַמערט ווי אין אַ [illegible] וואָס קען אים שיצן, ווי אָן אַ אויסגעשטרעקט [illegible] אין אַן ענדלאָזן ים... אייזנבערגן האָט אַרומגענומען [illegible] אַזאַ ווייכער משוטשטשער עקל פון יענעמס קושן, [illegible] האָבן אים אָנמעכטיק געמאַכט, וואָס צעברעכט זיין [illegible] טאָלן ווייזן אויף שטיקער... ער האָט אים געוואָרפן [illegible] אַ מעכטיקן זעץ מיט זיין פויסט און עס נישט [illegible] ער האָט אים בלויז לייכט און עקלדיק אָפּגעשטויסן [illegible] זיך און גיכער זיך אַליין איבערגעשריגן;

— דו מיט וועמען רעדסטו דאָס? קענסט אַלץ זאָגן [illegible] פון דערווייטנס... און באַזונדערס — פאַר וועמען האָלט [illegible] דאָס מיך? מיינסט אַז כ'בין אַ מסור, דו נבלה, דו איינ[illegible]

ער האָט אויסאַמאָל אָפּגעהאַקט, ווי עמעץ וואָלט אים אַרייַנגעקראָכן אין גאָרגל... ער האָט דערפאַר אַ שמיר גע־טאָן מיט דער נאַגייקע איבער שלמהלעס געבויגענער פּלי־צע און אַ ברהם געטאָן צו זיין פּאָליציייִשער באַגלייטונג:

— קומט, איר זעט דאָך שוין...

מער האָט ער זיי נישט דערזאָגט.

אינדרויסן האָבן זייערע שטיוול אָפּגעקלאַפּט מיט גע־שטאַרבענער גאַכלעסיקייט אויף דער טרוקן־בייניקער ערד. זיי האָבן גערעדט אַלע אויסאַמאָל און מ'האָט גאָרנישט גע־קענט הערן. איין זאַץ פון אייזנבערגן האָט זיך אַרויס־געריסן פון זייער ווערטער־טומל און ווי אַ פרעמדע [illegible] זיך אַרייַנגעוואָרפן אין אָפענעם פענצטער אַריין:

— פּרנסה־וועגן דאַרף מען האָבן אַ אויג אויף דעם פּויגל...

.6

די ידיעה, אַז דער הויכער ראַדעמער איז אָן אַנטלאָפֿ[illegible] נער פון לאַגער, איז צעטראָגן געוואָרן איבער אַלע [illegible] ראַקן. ביי דער אַרבעט האָט מען שלמהלען געהאַלטן אין אַ איין פייניקן מיט פראַגן. יעדער באַזונדער האָט געוואָלט וויסן ווי אַזוי זעט עס אויס דער וואַלד, די וועלט? מ'האָט פאַר שלמהלען מורא און דרך ארץ געהאַט. מ'האָט געזען אין אים אַ מענטש, וואָס האָט כאָטש איינמאָל באַוויזן זיך אַ ראַנגל צו טאָן פאַר זיין לעבן, אַ פּרוּוו געטאָן זיך מיטן גורל און ביי אים אַרויסגעריסן ניין חדשים פון אַ בעסער און מענטשלעכער לעבן...

פאַרנאַכט, האָבן די רייכערע לאַגער־מענטשן און פאַר־ליצייַ־לייט, געהאַלטן אין איין אַרומשלעפּן [illegible] אים מכבד זיין מיט אַ שטיקל ברויט און אַ איבעריקן ביסל [illegible]

…ער האט מיט זיך בעמפער גוטמוטיקייט געמוזט דער-ציילן וויפלצן מאל זיין געשיכטע; ווי אזוי מען האט … וואס זיינען געלאפן מיט אים, אויסגעשאסן; ווי אזוי … געלאפן, געלאפן... און ווי אזוי אים איז געלונגען … ראצוועוו... ביז ער איז געקומען קיין ראדאם.

… ער האט געטראפן זיין אמאליקן חבר מעכעלע, … ער זיך געקלאגט:

— … גיבן מיר ברויט, זופ... און איך נאר — דערצייל! … איך קען נישט אליין אז דאס וועט מיך אפקוילענען? … א שטיקל ברויט וואס כ׳נעם פאר מיין לעבן. יעדעס … וואס איך דערצייל, זע איך ווי מיינע ווערטער טראגן … אוועק אלץ ווייטער און ווייטער... נאר מילא, איך קען … אנבינדן די צונג אויף א שטריקל...

… וויפלטן מאל האט מעכעלע געקענט באמערקן שלמה-… געוונטן אינסטינקט, וואס וויל מיט גוואלט אויספילן … בלויז אין זיין שכל. ער האט אים אבער געוואלט אויס-… זיין מורא:

— …ארעלע, מען ווייסט עס סיי-ווי אין לאגער. זעסט דאך … דער קאמענדאנט מיט דער פאליציי מאכט א שוויג... … ביזט א געזונטער יונג און האסט זיך שוין אפגע-… פון הונגער. דאס שטיקל איבעריקע ברויט מיט … זייגען פאר דיר א לעבנס-פראגע...

…שמהלען האט עס אבער נישט בארואיקט. ער האט … צוגעגעבן מיט א רעזיגנירטער גלייכגילטיקייט:

— …וועסט אבער זען מיין סוף, וועסטו זען...

… און מעכעלע האט נישט געוואוסט אויב ער זאגט עס … אדער זיך אליין.

…שמהלעס דערציילן האט אריינגעברענגט אן אויפרע-… אין די ענגע באראקן. די פאליטישע נייעס האבן נאך … צערודערט די געמיטער. מ׳האט געשמועסט אז די … וועלן אין געציילטע וואכן שוין זיין גאר נאענט. עס … זיך געטראגן קלאנגען אויף קלאנגען. דא און דארט … מען אויפגעכאפט א ווארט פון ראסטן, פון אנדערע …ערס און די אלע ווערטער און קלאנגען האט מען …געגעסן מיט אייגענעם ווילן און פאנטאזיע און … דערפון א צושטאנד, וואס האט געמוזט מאכן … די הערצער העכער ווי געוויינלעך. די דייטשן זיי-… געווען פארנומען מיט זייערע קלערענישן און מיט פא-…ניינים; זיי האבן שוין נישט געהאט דעם קאפ אויסצו-… קיין רעגולערע סעלעקציעס ווי פריער אין אי-… האט אנגעהויבן ווערן רואיק, גאר רואיק. נישט … קיין אויפטרייסלענדיקע לאגער-נייעס האט מען זיך … איבערטראגן מיט געדאנק אויף די פראנטן: אויס … די נאענטע צוקונפט... אבער די אזוי-מאדנע …קייט האט נאך מער געדריקט ווי די זייבעקע שיכסע-…רין...

דער אנהייב-זומער האט זיך צעשפילעט זייך גרינעם קראגן מיט אלע כשופן און גערופן דורכן וואלד, געצייגן... ס׳האט זיך ארויסגעוויזן ווי א פראגע פון וואכן און די זומער-טעג קען דער וואלד אויסטראגן. מ׳האט געוואוסט אז די דייטשן וועלן קיין ייד נישט איבערלאזן, אויב זיי וועלן דארפן אוועק... טא ווי אזוי קען מען עס נישט קלערן וואס צו טאן... שלמהלעס ווידערדערשיינען איז געווארן דער לעבעדיקער סימבאל, אז מען קען אנטלויפן און לעבן בלייבן... מען קען? ווער עס האט מוט, ווייסט די וועגן און האט עפעס געלערנט פון שלמהלעס פשוטער און מבולבלער דערציילונג — מעג ריזיקירן די פאר וואכן — ביז דער קריג וועט אנשפארן אין די מקומות...

האט מאקע געטראפן אז אין א מיטן נאכט זיינען דריי בחורים ארויס אין פאבריק און מער נישט צוריקגעקומען אין לאגער אריין. נאך איידער די פאליציי האט זיך פון דעם דערוואוסט, האט מען שוין געזען דעם וואכפירער ארומלויפן מיט זיינע ווערקשוצן ווי משוגעים... ווער ס׳האט זיי דאס איבערגעגעבן? און וואס מאכן אויס דריי יידן אין אזא צייט, ווען די רוכן רייסן זיך פארביסן איבער דער גרענעץ און עס זיינען פאראן וויכטיקערע דאגות? קיינער וועט עס זיי נישט וואגן צו פרעגן. מעגלעך אז זיי האבן זיך זייערע השבונות. עס איז אבער אויך מעגלעך אז דאס זוכן זיי א געלעגנהייט זיך ארויסצוטאן פון דער אלגע-מיינער פאניק, זיך אריינוואקפן, ווי שכורים, אין א וואכע-ניש נאך עפעס, וואס זאל זיי מאכן פארגעסן אין דער איי-גענער באדראטער סיטואציע... ווער קען דען ארייננדרינגען אין זייער אויסגעקרומטער פסיכיק?

אין לאגער איז אויפגעקומען א ווילדער טומל. אין יעדן באראק האט מען זיי געזוכט מיט ביקסן אין די הענט. די אוקראינער האבן געשלאגן און דער וואכפירער האט גע-זאגט „אויף זיין ערן-ווארט" אז ער וועט אלע אויסשיסן ווי די הונט, ווי די הונט!... די מענטשן האבן זיך געטר-ליעט דערשראקן צו די פארוואנצטע בעטלעך אדער ארויס-געקוקט מיט הארצקלאפעניש דורך די פענצטער, ווי אזוי אייזנבערג טענהט אין מיטן צעיושעטן שולצע און וויל אים דווקא בארואיקן... וועט עס אים געלונגען? און וואס וועט זיין? וואס וועט זיין? ווארטן אפ מיט פחד: וואס וועט זיין?

דער וואכפירער שולצע ווארפט איך דרויסן מיט זיך קאליקע הענטל אין ירגזון, אפילו זיין מונדיר קנייטשט זיך נערוועז און ציט אים אין דעם הארביקן אקסל:

— זיי מוזן צוגעשטעלט ווערן ביז פארנאכט... זיי מוזן!

און אייזנבערג דער קאמענדאנט מיט דער שטאלצער מי-נע שטייט איצט פאר אים מיט אונטערגעזעגטע טריט. ער וויל איצט ווערן קלענער, אראפגעוואקסענער... וואס טויג אים זיין פאליצייאישער מונדיר, אז ער דארף אויף אים אויסטראגן אלע שווערקייטן, וואס מאכן זיך אין לאגער? די צייט די מענטשן וועלן איצט סיי-ווי אפטאן פארשידנס.

איז אַן אָנגעצונדענע און ס׳וואָלט פאַר אים בעסער געווען צו זיין פון היינט אָן איינער פון די, וואָס קיינער באַמערקט ניט און זיי דאַרפן זיך נישט ווייזן פאַר די אויגן פון שולצע, פון ראַסטן און פון אַלע ווערקשוצן, בײַ וועמען די רעזיזן־זערן וואַרפן זיך אומרואיק אין די הע׳ט... ס׳איז אָבער צו שפּעט. ער האָט אָנגעהויבן אין יענע צייטן ווען זיין היטל מיט דעם קאָמענדאַנטן־שטערן האָט אים געגעבן מאַכט, עסן און רו — מוז ער עס שוין טראָגן, טראָגן און אויסהערן דעם גאַנצן מבול־גוס פון ווערטער וואָס דער צעקאָכטער שולצע שליידערט אים אין פּנים:

— דו ביסט קאָמענדאַנט און דו וועסט בײַ מיר הענגען... דו הערסט?

מען זעט אייזנבערג פּרואווט עפּעס זאָגן. שולצע וויל נישט הערן, ער שרייט ווייטער אָבער אייזנבערג פּרואווט נאָכאַמאָל, צום דריטן מאָל... ביז שולצע שטילט זיך איין, נעמט אויפכאַפּן אייזנבערגס ווערטער... שפּעטער לאָזט ער זיך מיט זיינע ווילדע טריט צום טויער. אייזנבערג אַליין נעמט גיין מיט דערשראָקענע טריט צום פּאָליציי־באַראַק... אַלע פילן אַז דער ענין איז געבליבן שטעקן אין מיטן וועג. וואַרט מען... באַלד זעט מען לויפן דעם עלטסטן פּאָליציאַנט און דערהערן מיט אַ צערודערט קול:

— ג ר י נ ע ר! ! ג ר י נ ע ר!!!

אַ געדאַנק גיט בײַ אַלעמען אויפאַמאָל אַ פּיק אין מח:

— אַהאַ אַ קרבן!

קיינער גיט זיך נישט קיין ריר פון אָרט. די צונגען באַהאַלטן זיך אין די מיילער, ווי יעדער מאָל בײַ אַן אַקציע, ווען זיי ציטערן אַרויסצוברענגען פון זיך אַ וואָרט וואָס קען אַמאָל מיטשלעפּן מיטן ווילדן טויט, וואָס טשאַפּעט בלינד אַרום אין לאַגער...

באַלד ווערט אַ זוכערײַ איבער די באַראַקן:

— דער הויכער ראַדעמער... דער וואַכפירער דאַרף נייטיק האָבן דעם הויכן...

ער ווערט שרעקלעך טריב אויפן האַרץ. מען אַנט שוין וואָס שלמהלעס זוכן באַדייט, וועמען ער דאַרף אָפּלייזן... בײַ מעכעלען גייט אויף דאָס האַרץ. עס שווילט דאָרט אינעווייניק, רייסט זיך פון הויט און ביין, הייבט זיך אויף... גרייט אַוועקצופליען צו שלמהלען און ליגן זיך בײַ זיינע פיס מיט רחמימדיקער יללה... ער איז אָבער שטיל. פאַר דער שפּראַך פון האַרץ האָט ער זיך שוין לאַנג אויסגעלערנט טויב צו זיין... שווייגט ער און וואַרט. ער קלאַפּט נאָר מיט זיין גאַנצן וועזן בײַ דער שייבל: אפשר וועט ער זען וועמען, הערן... כאָטש ער ווייסט אַז גאָרנישט וועט ער נישט טאָן, אַז ער קען גאָרנישט נישט טאָן...

צוויי פּאָליציאַנטן באַווייזן זיך אַרויס פון אַ זייטיק ווינקל. זיי פירן עמעצן. אין קאָפּ בײַ מעכעלען טוט עס אַ פּויק מיט אַראָם:

שלמהלע!

אָבער שלמהלע גייט זיך רואיק, געמאָסטן... אָט זיינען זיי שוין אונטער מעכעלעס באַראַק. זיי איין זיך:

— דו, קענסט נישט גיין אַביסל שנעלער? דער ...

פירער וואַרט!

אָבער שלמהלע האָט שוין באַקומען פון ערגעץ אַזאַ ... גליווערטע רו, וואָס האָט זיך אים אָנגעקלעפּט אין די טריט, אין די שיך, אין געמיט... ווי רואיק ער רעדט! ער גיט זיי אַן ענטפער אַזוי שאַרף, הויך און קלאָר, אַז אַלע הערן עס אין באַראַק:

— א י ך ה אָ ב צ י י ט...

מיט די אויגן זיינע זוכט ער וועמען, צווישן די וואָס קוקן אַרויס פון די פענצטער. ער זעט מעכעלען און ביידנס בליקן צעקושן זיך:

— מעכעלע! זיי מיר געזונט, מעכעלע...

דורך דער שויב טראָגט זיך אַרײַן דער איינגעבראָכענער שפּאַלט אין זיין רואיקער שטים... עס ווייזט דאָרט און אים טיף, נאָר ער לאָזט זיין געוויין נישט אַרויס... די פּאָליציי פירט אים ווייטער און ער הייבט די האַנט בײַ יענעם פענצטערל און געזעגנט זיך... מיט וועמען? אפשר מיט אַ באַקאַנטן דאָרט, בײַ וועמען דאָס האַרץ וויינט נאָך שטיל און אפשר געזעגנט ער זיך גאָר מיט דער גאַנצער וועלט. מעכעלע שטייט נאָך אַלץ בײַם פענצטער און האָט אפילו נישט קיין ווילן צו זען דאָס גרויסע וואונדער. פון אונטן זיך רוקן:

— עמעצער כליפּעט...

·7

אַז אַ מענטש ווערט אַוועקגעפירט פון ווערק צו, ווייסן אַלע אַז ער וועט מער נישט קומען צוריק. מען ווייסט ... און מ׳האָט שוין לאַנג שלום געמאַכט דערמיט. איינעם קען מען באַדויערן אַ מינוט, דעם צווייטן אַ שעה; אָבער ווייטער קען דאָס געמיט נישט טראָגן... דער גאַנצער ... ער און באַדויער קומט דאָ ווי אַ משוגעדיקע אויפוואַכונג און קוויטיקער חלום. באַלד פאַרגייט עס, וועפט זיך אויס און מ׳ווערט צוריק נאָר דער וואָס קען זיין אַן אומזיסט שרייפעלע אין די פאַבריקן פון טויט.

און אַז מען האָט שלמהלען אַוועקגעפירט און דער וואַכפירער האָט זיך נישט געוויזן — האָבן בײַ אייזנבערגן די ... צוריק די שטיוול צעגלאַנצט און די פּאָליציי האָט זיך ... איק געציילט אירע גרופּן, ווי אַ קרעמער ציילט זיין ... מעגן נאָך אַ טאָג פּדיון. מענטשן זיינען צוריק אַרויסגעקראָכן פון די לעכער און גענומען זיך דרייען אין ... ווימלען לאַגער־ראַד, געזוכט וועמען, געפונען און ... געלאָפן. מען האָט אָפּגעאָטעמט ווי נאָך אַ גרויסן ... וואָס האָט געזאָלט אַוועקטראָגן דאָס הויז און קוים באַ... אַוועקצוכאַפּן אַ שטרוי...

די לעצטע גרופּע צו דער נאַכט־שיכט האָט אָפּ... מאַרשירט אין פאַבריק און אייזנבערג איז ...

— אָוואַ, אַ חברה-מאַן! ער האָט מער מזל ווי יאָרן, ערן-וואָרט!

און ווען שלמהלע איז אַריין אין טויער האָבן זיי אים לאַנג נאָכגעקוקט, ווי זיי וואָלטן פון זיין געשטעל געוואָלט דערגיין דעם סוד פון זיין מזל...

ביינאַכט איז געקומען אַ באַפעל פון וואַכפירער:

— מען זאָל שלמהלען נישט פירן אין דער פאַבריק צו דער אַרבעט. ער קען נאָך פון דאָרט אַנטלויפן. ער דאַרף בלייבן אין לאַגער און טאָן די הויף-אַרבעט. מען זאָל אים אויך געבן מער צו עסן ווייל ער איז אַ געזונטער יינג און דאַרף מער ווי אַ צווייטער... און ער קען נאָך נוצן ברענגען..

אין יענע טעג פון זוכן אַ מענטש אין פאַבריק אַריין מיט ליכט — האָט עס געהייסן אַן אומגעווײנלעך גליק. אַלע האָבן זיך נישט געקענט אָפּוואונדערן, מקנא געווען שלמהלען. מ'האָט זיך אַפילו געלערנט נביאות זאָגן:

— „אויב עס וועט בלייבן איין ייד לעבן פון גאַנצן ווערק צע — וועט עס זיין דער „ראַדעמער", שלמהלע...

אַפילו די פּאָליציי האָט אים גענומען בעסער באַהאַנדלען. אײזנבערג, ווען ער האָט אים געזען האָט זיך מיט אים גע-פריידט:

— כ'ווייס נישט וואָס, נאָר ווען איך זע דיך ווערט מיר פריילעכער אויפן האַרצן. אַלע דאָ זיינען אַזעלכע שוואַרצע מזלות און דאָ זע איך איין ייד מיט אַזאַ גוט מזל; ס'איז ממש אַ מחיה צו טראַכטן אַז מ'קען זיין געבוירן אַ ייד און דאָך אויסמיידן אַן אומגליק...

פאַר אײזנבערגן איז שלמהלע געוואָרן אַזאַ מין באַהאַלטענע טרייסט פאַר זיך; אָט איז אים אויך געלונגען, אַזוי גוט זיך אַדורכצודרייען זיך, ווי קיין ייד... און אַז ער לעבט נאָך, איז אַ סימן אַז אויך אים קען געלונגען אַזוי צו דער-פירן ביז צום סוף... מוז שלמהלע אַליין דען האָבן אַזאַ מזל?

ווען אײזנבערג איז וואוילגעפעלן צו שענקען עמעצן אַ פאַרציע ברויט, האָט ער צוערשט געזוכט שלמהלען; אַפילו פאַר אים געזוכט אויסצופיינען:

— נאַ דיר און מיין נישט אַז כ'בין שוין דער גרעסטער גזלן...

שלמהלע האָט אָבער פון דעם אַלעם כסדר פאַרגעפילט:

— ווער ס'איז מיך מקנא מיט מיינע גליקן!.. ביי יעדער צרה וועל איך סיי-ווי זיין דער ערשטער...

עס זיינען אָבער אַוועק אַ וואָך און צוויי ביז שלמהלע האָט זיך באַרויִקט פון דער איבערגעלעבטער שרעק, זיך אַרומגעדרייט איבערן לאַגער-הויף, מיט אַלע היימיש גע-וואָרן און געגעסן.. געגעסן וויפל ס'האָט זיך נאָר געלאָזט. די באַקן האָבן זיך ביי אים גענומען אויסרייטלען און ער האָט גענומען שפּירן צופרידנקייט אינם געזונט פון זיינע הענט און אין אַלע אבֿרים...

נישט-פאַרגינערס האָבן אַפילו נישט איינמאָל אונטער-געברימט:

— אים דינט שוין איינמאָל דאָס אַנטלויפן... אַפילו אין לאַגער...

אַזעלכע האָט שלמהלע נישט געקענט שולדיק בלייבן ענטפער:

— ווער לאָזט דיך נישט טאָן דאָס זעלבע? אַנטלויף און לאָז זיך כאַפּן!...

ער האָט צוריקגעפונען זיין הומאָר און געוואָרן אונטער-דיק אין לעבן פון לאַגער-הויף. ווען שולצע איז געקומען אין לאַגער אַריין האָט ער זיך געהייסן וויזן שלמהלען. ער איז געשטאַנען נעבן אים און לאַנג-לאַנג אים באַטראַכט פון קאָפּ ביז די פיס, מיט זיינע צוויי קײלעכדיקע שטעכיקע גרינעם גיפט און שפּעטער אַוועקגעגאַנגען אַ צופרידענער אַ שמייכלענדיקער... שלמהלע האָט עס נישט געקענט פאַר-שטיין:

וואָס קוועלט ער אַזוי אָן פון מיר, אַ קלאָג צו זיין קאָפּ!? וואָס איז די שמחה אויף אים? וואָס איך זע אים אַזוי גוט? וואָס בין איך, זיי ופערדל אָדער וואָס! איר קענט זאָגן וואָס איר ווילט, אָבער מיר געפעלט עס נישט!

און ס'איז אים אויך נישט געפעלן וואָס דער בלאָנד-ראָסער האָט זייענדיק אין לאַגער אויף אים זיך אָפּגעשטעלט און אַזוי געקוקט אויף אים, געקוקט און געשוויגן. שלמהלע האָט פון זיין קוקן זיך פאַרדרייט דער קאָפּ, ס'איז אים עפּעס שטאַרק-שטאַרק שווער געוואָרן אויפן האַרץ. ווען די כעלע איז גראָד פאַרבייגעלאָפן האָט ער אים צוגערופן מיט אַ ציטערדיק קול:

— דו ווייסט, מעכעלע! מיר האָט זיך געדוכט אַז ער גייט מיך שיסן!

אָבער שלמהלע איז שוין ביי אַלעמען אין געדאַנק צוריק אַריינגעשריבן געוואָרן צווישן די לעבעדיקע. דעם חשבון זיינעם האָט ער שוין הינטער זיך. מען ווייסט שוין אַז ער לעבט זיך אים גליקלעך... טאָ וואָס האָט ער צו זאָרגן, צו שרעקן זיך? נאָר ס'איז נישט מעגלעך געווען, נאָך ראַסע באַטראַכטן אים, אַרויסצושלאָגן אים פון קאָפּ די געדאַנקען זיינע. די ווערטער זיינע האָבן אים טאָג און נאַכט געקלעפּט אין מח און אויף די ליפּן:

— מיר וועט איר נישט איינרעדן, אַז ס'איז גלאַט אַזוי! מען נעמט אַזאַ געזונטן יינג ווי איך און מען לאָזט אים זיך אַרומדרייען, קלייבן פּאַפּירלעך אויפן הויף, האָבן כ'... ווען כ'בין געווען אָפּגעמאָגערט און אויסגעהונגערט — האָט מען מיך געהייסן שלעפּן גאַנצע וואַגאָנען מיט גאָ-טן... און איצט... מנע, דאָ שטעקט זיכער עפּעס אַ שפּיל!

קיינער האָט זיך אָבער אויף אַזעלכע דייטשע געדאַנקען נישט פאַרשטאַנען...

.8

...ן דער וואכפירער האט אין א צוויי וואכן ארום גע-
...ט נאך שלמהלען האט קיינער גארנישט איבערגע-
...ט. מ'האט אפילו נישט באנוצט קיין פאליציאנט, וואס
... אים אויפקפירן, נאר שלמהלע איז אליין אוועק מיט
... רואיקע, פעסטע טריט. אין באראק אריין איז ער שוין
... נישט געקומען. ערשט ארום האלבע נאכט האט מע-
...ע דערפילט ווי א האנט וועקט אים, רייסט אים פאר-
...ק פון געלעגער.

...אין דער טונקל האט מעכעלע קוים דערקענט דעם סי-
...פון א פאליציאנט. יענער האט זיך שטיל אראפגע-
...ן איבער אים און איינגערוימט אין אויער:

— ...טו זיך אן און קום מיט מיר... עמעץ דארף דיך ניי-
...ק ווען. אבער שוין!

דעם שלאף האט זיך נישט אזוי לייכט געגלוסט אראפ-
...יין פון מעכעלעס ברעמען; האט ער זיך דערפאר גע-
...גוואלט אויפזעצן זיך, געקלערט און צוריק אראפ-
...פאלן מיטן קאפ אויפן הארטן ברעט; ווי פון שלאף
ארויס האט ער זיך געבעטן:

— כ'אנטלויף דאך נישט. אפשר איז אים מעגלעך צו
...מארגן, באלד אין דער פרי? וואס עפעס ביינאכט?
דעם פאליציאנטס קול איז אבער געווען שטיל און
...:

— עס קען נישט זיין! פארשטיי אליין! ווען איך קום
...מיטן נאכט — איז עס וויכטיק. קום ארויס וועל איך
...איך דערציילן...

...זיין געהיימניספולער טאן האט מעכעלען אינטריגירט
...געשראקן: וואס האט דען פאסירט? ער האט געכאפט
...זיך דעם ראק און שטיל זיך ארויסגעשליכט פון
...באראק מיטן צעטומלטן פאליציאנט. אין דרויסן איז געווען
...פינסטער און די ליידיקייט ארום האט אנגעווארפן
...אימה. דער פאליציאנט האט זיך ארומגעקוקט און זע-
...ענדיק אז קיינער איז נישטא ארום, האט ער באקומען
...רו. ער האט זיך אין עפעס דערמאנט:

— יא, דו האסט אפשר א גאנץ לעבל ברויט?

— איצט?

דער פאליציאנט האט פארשעמט באשטעטיקט:

— יא, איצט.

מעכעלע קען נישט פארשטיין:

— וואו זאל איך עס איצטער קריגן?

דער פאליציאנט אבער אײלט זיך שטארק. שלעפט
...מעכעלען נערוועז:

— קום וועל איך דיר דערציילן אין וואס דא האנדלט
...שפעטער וועט מען שוין קלערן וועגן ברויט...

ער האט אים גענומען פירן צו דער לאגער-תפיסה. דאס
...-לעמפל איז געווען דאס איינציקע, וואס האט גע-
שיינט פון בונקער ארויס און גערופן עמעצן צו זיך. דער
פאליציאנט האט דערציילט:

— שפעט פארנאכט זיינען געקומען עטלעכע באוואפנטע
ווערקשוצן און געבראכט צו פירן שלמהלען. ער איז גע-
ווען אינגאנצן צעשלאגן און באגאסן מיט בלוט. עס איז
גראד אויסגעקומען מיין נאכט-דיזשור ביים תפיסה-בונקער.
זיי האבן אים איינגעשלאסן אין א קעמערל און מיר אנגע-
זאגט אז קיינער טאר אים נישט זען און נישט וויסן פון
אים. פארטאג וועלן זיי קומען אים אפנעמען... איך בין
פאר אים ערב מיט מיין קאפ. ער איז אזוי געלעגן א צוויי-
דריי שעה אן א פיפס; כ'ווייס נישט, אפשר האט ער גע-
חלשט? ווייל ערשט פריער אביסל האט ער גענומען קרעכצן
ביז ער איז איבערגעגאנגען אין א הויכן יאמער... איך האב
געמיינט ער איז משוגע געווארן; ס'טרעפט אזעלכעס! זיין
וויינען אט דא אין פינצטערן בונקער, ווען אלץ ארום
שלאפט אזוי, האט אנגעווארפן אויף מיר א פחד... באלד
הער איך ווי ער רופט מיך, זעצט מיט די פויסטן אין דער
טיר, אין די ווענטלעך... עס דוכט זיך מיר אז אט-אט
ברעכט ער אויף די טיר, ווארפט זיך אויף מיר און צע-
רייסט מיך... איך גיי צו צום לעכל און פיל ווי דארט
גלאנצן אויף צוויי שטיקער פייער:

— דו! עפן אויף, ווייל כ'וועל מיטן קאפ ארויס-
זעצן די טיר...

וואס טוט מען? כ'וויל אים בארואיקן, זאגן אים אז
כ'קען נישט... מען טאר נישט; ער אבער נעמט רייסן
די ווענט מיט אזא ווילדן שטורם אז כ'פיל ווי די ברע-
טער אונטער מיר ציטערן... כ'ווייס אויך נישט פאר-
וואס ער איז אויפאמאל מיד געווארן און אוועקגעפאלן
דארט... זיין קריצן מיט די ציין האט זיך געהערט אויף
דער צווייטער זייט טיר... ווען ער האט גענומען זעצן
נאכאמאל מיט די שיך אין דער טיר האב איך ערשט
געהערט וואס ער וויל:

— כ'בין הונגעריק!!!

איך האב ביי מיר אין טאש געהאט א שטיקל ברויט
און עס אריינגערוקט אין פענסטערל; באלד אבער איז
עס מיר געפאלן צוריק אין פנים:

א גאנץ ברויט וויל איך האבן! כ'עס שוין דאס לעצ-
טע מאל!...

און גיי שאף אים א ברויט, אז איך טאר פון דארט
נישט אפטרעטן... ער אבער האט זיך דערווייל דער-
מאנט אין עמעצן:

— דו, גיי רוף מיר א מענטש... מעכעלען פון צווייטן
באראק... כ'וויל זיך כאטש מיט איין מענטש געזעגענען!

איך פרוּוו אים איינגעמען:

— די ווערקשוץ קען אנקומען... מען טאר קיינעם
נישט זען... פארשטיי...

8

...ער וואכפירער האט אין א צוויי וואכן ארום גע-
...נאר שלמהלען האט קיינער גארנישט איבערגע-
...מ׳האט אפילו נישט באנוצט קיין פאליציאנט, וואס
...אים אויפפירן. נאר שלמהלע איז אליין אוועק מיט
...ריאיקע, פעסטע טריט. אין באראק אריין איז ער שוין
...נישט געקומען. ערשט ארום האלבע נאכט האט מע-
...תפיסה זיי א האנט וועקט אים, רייסט אים פאר-
...פון געלעגער.

...דער טונקל האט מעכעלע קוים דערקענט דעם סי-
...פון א פאליציאנט. יענער האט זיך שטיל אראפגע-
...בויגן אים און איינגערוימט אין אויער:

— ...דיך און קום מיט מיר.. עמעצן דארף דיך ניי-
...אבער שוין!

...מ׳האט זיך נישט אזוי לייכט געגלוסט אראפ-
...פון מכעלעס ברעמען; האט ער זיך דערפאר גע-
...געהאלט אויפזעצן זיך, געקלערט און צוריק אראפ-
...מיטן קאפ אויפן הארטן ברעט; ווי פון שלאף
...האט ער זיך געבעטן:

— ...נאכלויף דאך נישט. אפשר איז אים מעגלעך צו
...מארגן, באלד אין דער פרי? וואס עפעס ביינאכט?
...פאליציאנטס קול איז אבער געוועזן שטיל און
...:

— ...קען נישט זיין! פארשטיי אליין! ווען איך קום
...נאכט — איז עס וויכטיק.. קום ארויס וועל איך
...דערציילן..

...גענייטער פאליציאנט האט מעכעלען אינטריגירט
...געמאכט; וואס האט דען פאסירט? ער האט געכאפט
...דעם ראק און שטיל זיך ארויסגעשלייכט פון
...צווישן צעטומלטן פאליציאנט. אין דרויסן איז געוועזן
...אין די ליידיקייט ארום האט אנגעווארפן
...דער פאליציאנט האט זיך ארומגעקוקט און זע-
...אז קיינער איז נישטא ארום, האט ער באקומען
...ער האט זיך אין עפעס דערמאנט:

— ...דו האסט אפשר א גאנץ לעבל ברויט?

— ...איצט?

...דער פאליציאנט האט פארשעמט באשטעטיקט:

— ...יא, איצט.

...מעכעלע קען נישט פארשטיין:

— ...צו זאל איך עס איצטער קריגן?

...דער פאליציאנט אבער אילט זיך שטארק. שלעפט
...געוועזן נערוועז:

— ...קום וועל איך דיר דערציילן און וואס דא האנדלט
...שפעטער וועט מען שוין קלערן וועגן ברויט...

...ער האט אים גענומען פירן צו דער לאגער-תפיסה. דאס
...לעמפל איז געווען דאס איינציקע, וואס האט גע-

שייבט פון בונקער ארויס און גערופן עמעצן צו זיך. דער פאליציאנט האט דערציילט:

— שפעט פארנאכט זיינען געקומען עטלעכע באוואפנטע ווערקשוצן און געבראכט צו פירן שלמהלען. ער איז גע-ווען איינגאנצן צעשלאגן און באגאסן מיט בלוט. עס איז גראד ארויסגעקומען מיין נאכט-דיזשור ביים תפיסה-בונקער. זיי האבן אים איינגעשלאסן אין א קעמערל און מיר אנגע-זאגט אז קיינער טאר אים נישט זען און נישט וויסן פון אים. פארטאג וועלן זיי קומען אים אפנעמען... איך בין פאר אים ערב מיט מיין קאפ. ער איז אזוי געלעגן א צוויי-דריי שעה אן א פיפס; כ׳ווייס נישט, אפשר האט ער גע-חלשט? ווייל ערשט פריער אביסל האט ער גענומען קרעכצן ביז ער איז איבערגעגאנגען אין א הויכן יאמער... איך האב געמיינט ער איז משוגע געווארן; ס׳טרעפט אזעלכעס! זיין וויינען אט דא אין פינצטערן בונקער, ווען אלץ ארום שלאפט אזוי, האט אנגעווארפן אויף מיר א פחד.. באלד הער איך ווי ער רופט מיך, זעצט מיט די פויסטן אין דער טיר, אין די ווענטלעך.. עס דוכט זיך מיר אז אט-אט ברעכט ער אויף די טיר, ווארפט זיך אויף מיר און צע-רייסט מיך... איך גיי צו צום לעכל און פיל ווי דארט גלאנצן אויף צוויי שטיקער פייער:

— דו! עפן אויף, ווייל כ׳וועל מיטן קאפ ארויס-זעצן די טיר...

וואס טוט מען? כ׳וויל אים בארואיקן, זאגן אים אז כ׳קען נישט... מען טאר נישט; ער אבער נעמט רייסן די ווענט מיט אזא ווילדן שטורם אז כ׳פיל ווי די ברע-טער אונטער מיר ציטערן... כ׳ווייס אויך נישט פאר-וואס ער איז אויפאמאל מיד געווארן און אוועקגעפאלן דארט... זיין קריצן מיט די ציין האט זיך געהערט אויף דער צווייטער זייט טיר... ווען ער האט גענומען זעצן נאכאמאל מיט די שיך אין דער טיר האב איך ערשט געהערט וואס ער וויל:

— כ׳בין הונגעריק!!!

איך האב ביי מיר אין טאש געהאט א שטיקל ברויט און עס אריינגערוקט אין פענסטערל; באלד אבער איז עס מיר געפאלן צוריק אין פנים:

— א גאנץ ברויט וויל איך האבן! כ׳עס שוין דאס לעצ-טע מאל!..

און גיי שאף אים א ברויט, אז איך טאר פון דארט נישט אפטרעטן... ער אבער האט זיך דערווייל דער-מאנט אין עמעצן:

— דו, גיי רוף מיר א מענטש... מעכעלען פון צווייטן באראק.. כ׳וויל זיך כאטש מיט איין מענטש געזעגענען!

איך פרוו אים איינרעדן:

— די ווערקשוץ קען אנקומען... מען טאר קיינעם נישט זען... פארשטיי...

ער האָט אָבער גענומען אזוי הויך שרייען אז איך האָב זיך דערשראָקן... ווי קען אַ מענטש אזוי הויך שרייען? און דערביי שפּיר איך אַז דאָס בעט ער זיך גאָר אַזוי, אַז דאָס וועקן נאָר אַלע אברים ביי אים אויפאַמאָל מיין רחמנות:

— גיי, ווייל אז נישט וועט זיין דיין טויט מיט מיינעם צוזאַמען...

איז אַט, בין איך געקומען דיך אויפוועקן... ס'איז מיר אַ רחמנות; פאַרטאָג וועט מען אים שיסן... פאַרוואָס זיי האָבן זיך איצט אין אים דערמאָנט ווייס איך נישט. ס'איז אָבער אַ זיכערע זאַך.. אפשר ווייסטו גאָר פון אַ רב אין לאַגער? אַז ער האָט צייט — קען מען דאָך אים געבן די געלעגנהייט ווידוי צו זאָגן... נאָך איך — ווייס נישט דערפון. אויב ס'וועט קומען ווער האָב איך נישט גע־זען... גוט?

די טיר פון קליינעם תפיסה-באַראַקל האָט אַ קרעכץ געטאָן. מעכעלע איז אריינגעקראָכן אינעם קאָרידאָר, אין וועלכן אַן עיפּוש האָט געדרעמלט אויף דעם פּענסטער-דיל. דער באַגלייטער זיינער האָט אים אונטערגעאיילט:

— גיי ווייטער... ביים לעצטן טירל...

שלמהלעס אויגן האָבן געוואָלט אַרויסקריכן דורכן טיר-לעכל; זיין גאַנץ וועזן איז איצט געוואָרן איין שטיק בריל, פחד:

— מעכעלע! זע, כ'וועל באַלד ליגן אַ דערשאָסע־נער! זיי קומען באַלד מיך נעמען! וואָס טוט מען!? וואָס טוט מען!? און די נאַכט לויפט, אוי ווי זי לויפט! כ'וועל שוין באַלד בלייען אין דרויסן... וואָס טוט מען?

מעכעלע דערמאָנט זיך שלמהלעס רואיקן, פאַרגלי־ווערטן גאַנג מיט צוויי וואָכן פריער, דאַמאָלט האָט ער אויך געוואוסט אז ער גייט צום טויט... אָבער ווי לייכט ער האָט עס דאַן אויפגענומען! דער שאָטן און דער באַ־וואוסטזיין פון טויט האָט זיך סיי-ווי פריער פאַרגנבעט אין אים, אָנגעגאָסן זיין גאַנצן טראַכטן מיט דער זיכער־קייט אז דאָס וועט קומען, עס מוז קומען... האָט דער פּלוצימער רוף אים דאַן נישט אַרויסגעשליידערט פון זיין איך; ער האָט אים אויפגערעגט ביז דער מאָס, ווען מען האָט די דערוואַרטע סכנה אויף די הענט, מער נישט... קיין ספק מער נישט...

איצט אָבער האָט דער טויט-הילך אין מח זיך באַ־רוישט מיט מילדע אויג-גלעטן, מיט ביסלעכווייזער אויס־וועפונג... האָט עס אים מיט אַמאָל צוריקגעוואָרפן אין דער נאָענטער סכנה אין די אָרעמס אריין... זיין קול קאַרטשעט זיך איצט, שרייט, רעוועט, אַלאַרמירט, זוכט... זוכט ער נאָך אַן אויסוועג?

ער איז שוין משמעות נישט ביים קלאָרן זינען. ער האָט גענוג צייט געהאַט צום איבערקלערן, איבערגיין מיט דער מחשבה איבער דער גאַנצער ליניע פון מענטש־לעכן געדאַנק און אַראָפּפאַלן פון שרעק אין דעם תהום פון מחשבהדיקן כף-הקלע... זיין שטים האָט [illegible] דעם ערשטן מזרח-הייזעריקן גרילץ:

— מעכעלע, זאָג אים דעם פּאָליציאַנט ער [illegible] אַרויסלאָזן... וואָס האַלט ער מיך דאָ, אז באַלד [illegible] קומען מיך נעמען... ווען כ'בין נאָך אויף יענער [illegible]

— האָב איך שוין פאַר די דראָטן נישט קיין [illegible] עפענען זאָל ער! ער איז איצט מיין מערדער [illegible] נער! זאָל ער עפענען!!!

דער פּאָליציאַנט איז געשטאַנען אין אַ זייט [illegible] ציטערדיק; ס'איז אים שווער געווען דאָ צו זאָגן אַ [illegible] ער קען דאָ בלויז יענעם געבן אַ שאַנס מיט [illegible] לעבן. אַ שאַנס פאַר אַ שאַנס... ער מוז איצט [illegible] דער אָט-דאָ זאָל דאָ זיין, אַז די שיסער זאָלן אים [illegible] טרעפן דאָ, באַקומען אין די הענט אריין... ער [illegible] וועלן אַז דעם פאַרשפּאַרטנס לעבן זאָל איבער[illegible] ווערן אין „יענעס" הענט אריין. אים אליין איז ער [illegible] קיין שונא, ער האָט אויף אים רחמנות אפילו [illegible] יענעמס לעבן איז שוין איצט אַ באַזונדער זאַך, [illegible] גאַנצן אָפּגעטיילט פון אים... ער קען אים אפילו [illegible]

— מוז ער אָבער זיין לעבן אויסהיטן פאַר די [illegible] וועגן... ווי אזוי זשע קען ער דאָ רעדן צו אים? [illegible] נעמס טויט איז איצט די גאַראַנטיע, אז ער וועט [illegible] קענען ווייטער עסן, גיין אין פאַבריק...

מעכעלע באַגרייפט איצט ווידעראַמאָל דעם [illegible] וועלכן מענטשן ווערן אריינגעשליידערט, ביים [illegible] דער וואַך אין אַ קליינעם, שטילן באַראַק...

ביי שלמהלען דרייען זיך אָבער די געדאַנקען [illegible] שנעלער. זיי ווייסן ווי טייער די צייט איז איצט [illegible] איינער אייַלט איבער דעם צווייטן, לויפט אים [illegible] ס'איז נישט מעגלעך ביי איין זאַך זיך צו [illegible] ביזן סוף; שוין לויפט אָן אַ צווייטער, אַ דריטער [illegible] טוען אַ בליץ, אַ פּיק אין מח און ווערן [illegible] די ווייטער-אָנקומענדיקע...

שלמהלע איז שוין שטילער. איצט וויל ער [illegible] אַן אַנדער זאַך:

— מעכעלע, זאָל ער עפענען! איך וויל נישט [illegible] לויפן... בנאמנות! כ'שווער דיר אז ניין... כ'וויל [illegible] זאָל דיך אַריינלאָזן צו מיר אין קאַמער אויף אַ [illegible]

אַ קאַלטער שווייס באַגיסט מעכעלען: וואָס [illegible] וואָס מיינט ער?

שלמהלע איז אָבער איצט רואיקער, קלאָרער:

— מעכעלע, פאַרשטיי: איך בין געקומען מיט [illegible] מיט אַ גוטן אָנצוג... אין די שיך האָב איך [illegible] גאָלדשטיקער... אַ פּאָר באַנקנאָטן [illegible] לאַץ. פאַרשטייסט? איך וויל נישט אז דאָס [illegible] פאַלן צו די, וואָס וועלן מיך דערשיסן! איך [illegible] כ'וויל מיר זאָל זיך בייטן מיטן אָנצוג! [illegible]

... אין איך ווי׳ נאר איין גוטע זאך טאן כ׳לוזן איך

... מעכעלע!!!

... ווערטער האבן מעכעלען געפלעפט. ער גייט ... אין איין א פאר שעה ארום וועט מען שוין ... דאס אנגאן פון זיין קערפער... זיינע מעכאניקע ... וויין קיינעם נישט קענען אוועקשליידערן צוריק, ... איצט איז ער געזונט מעכטיק... וועט ער ... איך זיך טראגן דעם לוין פאר זיינע מערדער! ... זיין איבערצוטראכטן איז ישמעא ער לאזט נישט ... שלמהלען:

— א מכה פאר זייערטוועגן! כ׳וועל גיין אהין נאקעט ... ! ... מיר א טובה, מעכעלע! כ׳וויל שטארבן ... געדאנק אז דאס געלט וואס כ׳האב געזאמלט אין ... וועט נוצן עמעצן, וועט פארבעסערן א מענטש ... דירן! נאין, כ׳וויל עס נישט צוליב דיר! ... שפייען אויף געלט אויך... איך מוז עס אבער ... איך מוז! איך וועל משוגע ווערן, זאל ער עפע-... ! — —

— די דריי מענטשן זייבען געשטאנען אין קארידאר ... אנגעשטעקט געווארן מיט יענעמס צעטומלטקייט... ... טוט מען? מעכעלע שפירט טיף אין זיך אז גערעכט ... שלמהלע... סאיז די היילינסטע גערעכטיקייט וואס ... קען פון זיך ארויסברענגען. ער קען אבער ... ווי קען מען עס אראפנעמען פון א מענטש זיין ... זיינע שיך און שפעטער גיין אין זיי ווארעמען ... אין תאוה האבן ווען יענער וועט שוין ליגן מיט אן ... אויסגעשטרעקטע שארבן... און דאס איז נאך דער איינ-... ציקער חסד, וואס ער קען טאן פאר אים... וויל ער ... זיין צעקראכענע שוואכקייט פארדעקן:

— שלמהלע, ווען זיי וועלן דיך זען אן אפגעריסענ... ... נאקעטן וועט נישט טויגן; אזוי ווי דו זעסט איצט ... אנגעטועניערהייט קענסטו זיי נאך א שאד זיין... עס ... נאך איבערהויפט זיכער אז די מייבען ... איצט יא צו דערשיסן... און טאמער וועסטו נאך האבן ... געלעגנהייט צו ראטעווען זיך, אנטלויפן... ווי קענסטו ... דען נאקעטערהייט...

שלמהלע איז אבער שוין ווילד געווארן. דער פאלי-... איז ערגעצוואו פארשוואונדן א ווײלע. ער האט עס ... נישט געזען. דאס איז ווייטער אויף געוועזן זיין לעצ-... געדאנק, ווייל ער האט זיך אין אים געקלאמערט אן ... מיטער:

— עפענען זאל ער!

ז

... איז ער פול געווארן מיט צארן אויף מעכעלען:

— דו ביזט שלעכט מיט דיין גאנצער צדקות! דו ... נישט?! האסט מורא אז פון די מלבושים וועט ... דיר ארויסשרייען א ניטער... הא? דו ווילסט נישט ... איך זאל אויף דיר קלעפן נאך מיין טויט? איז גוט! ... זיך דא אויסטאן און צעריסן אויף זיך אלצ-דינג, אויף שטיקער צעריסן! און ביים ארויסגיין וועל איך עס אוועקשליידערן אויפן הויף... ווער עס ווי׳ זאל זיך נעמען; אפשר וועט עמעץ וויסן וואו צו זוכן, גיי!...

דער פאליציאנט האט ארויסגעברענגט א ברויט-לאבן:

— דו, כ׳האב דיר געברענגט א ברויט...

שלמהלעס געדאנקען זיינען איבערגעריסן געווארן:

— וועסט מיר עס צעשניידן און אריינדערלאנגען דורכן פענצטערל... כ׳וויל עסן! ער האט זיך באלד ווידער דערמאנט אין מעכעלען:

— מעכעניו, הארציקער! קום צו צום פענצטערל...

מעכעלע איז א פארלוירענער צוגעגאנגען. שלמהלע האט זיך געבעטן:

— בייג זיך צו נענטער... נענטער... כ׳וויל זיך צע-קושן...

מעכעלע האט דערפילט א שארפן ביי פון א שטיק צונג אויף זיין שטיקל באק, וואס איז אריין אין פענצטער-לעכל... א משונהדיקער ספאזם האט זיך ארויסגעריסן פון יענער זייט, אריין צו מעכעלען אין גארגל און דער-שטיקט דארט דעם לעצטן קלאנג.

אויף יענער זייט טיר האבן זיך דערהערט שווערע שטיוול טריט, דער פאליצאנט האט זיך פארלירן:

מעכעלע האט א בארושטער א ריס געטאן דאס פענ-צטער פון קארידאר און אריינגעשפרונגען אין דער נאכטס בלוי-געפארבטן קעסל אריין — —

אין זיין אויער איז געבליבן א בראָק געשריי וואס איז מיט אים ארויסגעשפרונגען פון פענצטער:

— זיי געזונט, מעכעלע... זיי געזונט...

אין יענער מינוט האט בלויז געברענט זיין גע-קושטע באק נאר אויך זיין גוף און נשמה און מיט זיי צוזאמען דער גאנצער הימל מיט דער ערד...

ח

ערשט שפעטער, א סך שפעטער, האט מעכעלע זיך דערוואוסט עפעס פון דעם וואס האט ארומגערינגלט דעם סוד וועגן שלמהלען און זיינע לעצטע מינוטן:

— אין א וואך ארום איז געקומען א געהיימע גרופע אפגעצוימט פון אלעמען און גענומען אויספארברענען די טויטע פון די מאסן-קברים. די ביינער זענען צעמאלן געווארן און מ׳האט דאס מעל ערגעצוואו אפגעשיקט. דורך אונטערערדישע וועגן האט מעכעלע זיך דערוואוסט, ווי אזוי די ברענער-גרופע איז צוזאמענגעשטעלט געווארן. מען האט דארט אריינגענומען פארמשפטע צום טויט, מערסטנטיילס יידן, און זיי באשטימט צו דער ראזיקער ארבעט. צוליב אן אומבאקאנטן טעם האט דער געסטאפא-שעף שיפערס באשלאסן אז דאס מוזן זיין נאר ראדא-מער. ראסט, וועלכער האט געוואוסט אז די ארבעט ארום די מאסן-קברים ביי זיין פאבריק זאל צוגיין וואס שנע-לער האט געוואוסט צוגעבן אביסל כוחות פון לאגער, וואס מוזן סיי-ווי שוין גיין צום טויט... ביי שלמהלען האט

ער געמיינט, ווען אים אַנקומען לייכטער, ווייל ער איז נאָר וואָס געבערענגט געוואָרן פון ראַדאַם. נאָך אַ צייט פון צוויי וואָכן אונטערהאַנדלען האָט שיפּערס באַשלאָסן: ער וועט שיקן נאָר די, וואָס ער אַליין האָט אויסגע-קליבן ביי זיך אין שטאָט... און שלמהלעס גורל איז גע-חתמעט געוואָרן. — ער איז געווען דער לעצטער וואָס איז באַגראָבן געוואָרן און דערנאָך פאַרשאָטן געוואָרן דורך די הענט פון זיינע אומבאַקאַנטע ברידער...

..געבערענגט אויפן שיס-פּלאַץ האָט מען אים ערשט פאַרנאַכט. ער איז געווען אינגאַנצן נאַקעט. עס איז גע-בליבן א סוד וואו זיינע מלבושים זיינען אהינגעקומען. אויפן שיס-שטאַנד האָט ער זיך א געבונדענער געוואָרפן אויף די צוויי ווערקשוצן און זיי אומגעשלידערט.. דאַן האָט ער גענומען לויפן. די קוילן האָבן אים נאָכגעיאָגט אַריין אין אים און אַרויסגעטריבן דאָס געזונטע בלוט פון זיינע אָדער, אָבער ער איז נאָך אַלץ געלאָפן... דאָס בלוט האָט אים פאַרגאָסן די אויגן און ער האָט זיך בלינד געצויגן צו דער ריכטונג פון דער פאַבריק... פונדער-ווייטנס האָבן די מענטשן נאָך געזען זיין ווילדן לויף-גע-ראַנגל מיטן טויט, וואָס האָט זיך פייערדיק אײַנגע[illegible] אין אים פון אַלע זייטן... אָט דעם גאַנצן וועג פון א[illegible] הונדערט מעטער האָבן זיינע טריט פאַרשריבן מיט [illegible] כתב אַ צוואה וואָס קיינער האָט שפּעטער [illegible] איבערלייענען.. ווען די קויל האָט אים שוין אוי[illegible]ייגט האָט ער נאָך באַוויזן אַזאַ הויכן געשריי צו [illegible] אַז די מענטשן פון שמיצן אָפּטיילונג האָבן אים [illegible] אויפגעכאַפּט פונם וואַלד-עכאָ... שפּעטער האָט מען [illegible] איוואַניקאַן מיט זיין צווייטן חבר סאָוטשוק צו[illegible] דאָס ערשטע מאָל פון שיס-שטאַנד מיט דערשראָ[illegible] פּנימער... אויף זייער שטערן האָבן געגליווערט [illegible] סעגע קייקעלעך בלוט... און, ווען זיי זיינען געקומען [illegible] צוויי יידן, זיי זאָלן קובר זיין שלמהלען האָט זיך אַר[illegible] געוויזן אַז דאָס גייט מען קובר זיין אויך זייער רוצח[illegible] פריילעכע רו...

נאָר אין צוויי טעג אַרום האָט מען אויף אַן אָפּגע[illegible] דאָר פּיקרין-ייִנגל דערקענט שלמהלעס הויזן מיט די [illegible] דערקענט האָבן עס נאָר געציילטע..

פּאַריז, 1946

. .

הערש פענסטער (פּאַריז)

יוסף וואלף (פאריז)

וועגן ביכער פון דער חורבן־תקופה

בלאוז דאס א יידיש ווערטל אז פון מתנגדים און פון חסי־דים באשרייבן בידע מתנגדים מיינען, אז זיי דארפן נישט קיין רבין און חסידים האלטן, אז זיי האבן שוין א רבי.

בנוגע דער פעריאד פון דער חורבן־תקופה, באגייט מען שרייבן ספרים.

ביי ביכער, אז זיי דארפן נישט צוגיין צום ענין מיט א וויסנשאפטלעכער און סטאטיסטישער צוגרייטונג, נאר ס'איז גענוג צו לעבן פון פערזענלעכער דערפארונג יענע יארן צו־באשרייבן מיט א ביסל עדות און דאקומענטן.

אנדערע האלטן ווידער, אז אויב זיי האבן א וויסנ־שאפטלעכע צוגרייטונג, קענען דעם וויסנשאפטלעכן מע־טאדיש און טאקסאנאמיע, אויסבריטן און צוזאמענשטעלן די פארשיידענע פאקטאריאלן — קען מען שוין ממילא איבערגעבן די געשעענישן פון די יארן.

ביידע באגייען טעותים.

נאך האבן די ביז־איצטיקע דערשינענע פובליקאציעס בא־וויזן, אז ס'איז נאך נישט געקומען די צייט אויף סינטע־טישע ארבעטן פון דער תקופה.

מיר האבן אן:

1) קיין אלגעמיינע היסטארישע פערספעקטיוו.

2) נאך וויכטיקע דאקומענטן זענען ניט פאראפנטלעכט.

3) היסטאריקער מיט א וויסנשאפטלעכן סטאזש און וויסנ־שאפטלעכע מעטאדן זענען נאך די צייט און האלטן זיך אפ פון פארעפנטלעכן.

און דערפאר איז לעת עתה נאך דא איין אויסוועג: ארויס־צוגעבן וואס מער מאטעריאלן פון יידן, וואס האבן די תקופה איבערגעלעבט און געשאפן בוכער, לאגערס, אריקע פאפירן, ספרים און דאקומענטן, ערטער און היסטארישע און וויסנשאפטלעכע פראבלעמען, וואס איבערגעבן קלארע דעטאלן, פאקטן און סיטואציעס פון יענעם לעבן און געבן אזוי ארום די וויזועלע פאנאראמע פון דער תקופה.

א פאר ארבעטן זיינען שוין אנגעשריבן געווארן וועגן דעם, לויט אויך אלע צוזאמענגעשטעלט איז קאנצענטראציע פון מענטשן.

וואס זיינען זיך מתעסק מיט זאמלען און באארבעטן די מאטעריאלן דיסקוטירט מען וועגן דעם ענין און טראכט פון דערשיינען וויסנשאפטלעכע ביכער מיט א מכלומרשטער וויסנשאפטלעכן און סינטעטישן לבוש וואס פארעמט אונזער וויסן און ידיעות.

נאר לאמיר באהאנדלען קאנקרעטע פאלן.

עס איז דערשינען א בוך פון משה קאגאנאוויטש אר"י „דער יידישער אנטייל אין דער פארטיזאנער באוועגונג פון סאוויעט־רוסלאנד".

איבערלייענענדיק דאס בוך זעען מיר, אז דער מחבר האט געהאט צו דיספאזיציע הונדערטער ווערטפולע גבית עדות, וועלכע מיר דערזעען נאר אויבנאויפיק.

קאגאנאוויטש, וואס האט די אקופאציע איבערגעלעבט הינ־טער די דראטן, וואס איז אליין געווען שטיק אין דער פאר־טיזאנקע, האט מיט קענטשאפט צונויפגעזאמלט זייער וואוי־לע און זעלטענע מאטעריאלן.

נאר אנשטאט צו געבן זיי אין עקסטענזא, מיט דעם פא־קטן אבער אמתן קאלאריט פונעם דערציילער, האט ער אויס־געקליבן דעם נישט לייכטן וועג פון אנשרייבן א סינטעטי־שע ארבעט וועגן פארטיזאנער און פארטיזאנקע בכלל.

און וואס איז דערפון ארויסגעקומען?

ליידער נישט מער ווי א פשוטע, שלעכט־קאנסטרואירטע פובליציסטיק, מיט נאאיווע אויספירונגען און א סך מאל פאל־שע מסקנות.

קאגאנאוויטש האט גענומען זעלטענע ווערטפולע ידיעות וועלכע דארפן ברייט ארומגערעדט ווערן און זיי מחשבהדיק אי־בערגעגעבן.

אזוי ארום פארלירן מיר יעדע פראפארציע.

למשל, וועגן אזעלכע כאראקטעריסטישע געשטאלטן ווי די פיין, וואס האט ווי א דייטשער פאליציאנט ארגאניזירט ווידערשטאנד, ווי דיאדיא מישא וואס איז מיט זיין גאנצע געווען דער שרעק פון ארגאניזירטע דייטשע מחנות ווי ביעלסקי, וואס האט געקעמפט און אפגעראטעוועט פאר יידן (צווישן זיי אלטע און קראנקע) וועלכע אין יידישע ווינקלעך בוך דערמאנט אזוי פיל ווי וועגן

...עלדישע — אָבער יחידי סגולה וואָס זיינען נאָר געווען אַ ...ראַפּן אין דעם יידיש-פּאַרטיזאַנישן ים.

און געשיכטע פאַרלאַנגט פּראָפּאָרץ.

...קאַגאַנאָוויטש רעדט למשל וועגן אזא וויכטיקן פּראָ-...ווען ווי די באַציאונג פון נישט-יידישע פּאַרטיזאַנער צו ...בלעס — שרייבט ער כהאי לשנא: „עס וואָלט פאַרנומען ...יידישע פּלאַץ צו געבן די מאַטעריאַלן פון דער היסטאָרישער ...קאָמיסיע, וועלכע זיינען נוגע די פאַרהעלטענישן צווישן יידן און נישט יידן אין די וועלדער און אויסרעכענען אַלע מאָ-...מענטן, ווען עס זיינען געקומען צום אויסדרוק די שנאה-...געפילן צו יידן".

...זאָל מיר קאַגאַנאָוויטש מוחל זיין. עס אינטערעסירן אונז ...פּירוש מער די אָריגינעלע מאַטעריאַלן וועגן אזעלכע ענינים און פּראָבלעמען ווי זיינע קורץ ארויסגעריסענע ידיעות מיט ...צולאָג פון אַן אייגענער מסקנה.

...שלמותדיקע מאַטעריאַלן דאַרף מער און נישט סתם ארויס-...געזאָגטע מחשבות.

איך וואָלט נאָך געקענט אָנווייזן אַנדערע פעלערן און טעו-...תים אין קאַגאַנאָוויטשעס בוך, אָבער דאָ האַנדלט זיך מיר ...עיקר וועגן דעם פאַלשן צוגאַנג צו דער חורבן-ליטעראַטור און דערפאַר וועט דאָס געזאָגטע זיין גענוג.

***

קלאָרער וועט דער גאַנצער פּראָבלעם נאָכן איבערלייענען ...יוסף גאַרס בוך א. ד. ט.: „אומקום פון דער יידישער קאָוונא1).

דאָס בוך, אָדער בעסער געזאָגט, זאָל האָבן דעם כאַראַקטער ...פון א מאָנאָגראַפיע.

און דאָ מוז געזאָגט ווערן אָט וואָס: מאָנאָגראַפיעס געשרי-...בענע לויטן מוסטער פון יוסף גאַר זיינען שוין ביי אונז ...געוואָרן א שאַבלאָן. און נאָך מער. אזוי אַרום ווערן די אַלע ...געטאָ פּרעניותן ווי „אויסזידלונגען", „אַקציעס" א. אַ. וו. ...אויך צו שאַבלאָן. מען מוז דאָך געדענקען, אז כמעט אין אַלע ...געטאָס זיינען די פאַרפאָלגונגען, אַנטי-יידישע ארויסטרעטונ-...גען וכדומה פאָרגעקומען אויף אַן ענלעכן אופן און מיט אַן ...ענלעכן מעטאָד, און אויב אַ מאָנאָגראַפיע דאַרף באַשטיין פון ...אַ כראָנאָלאָגישער פאַקטן-רשימה, אָן דער פאַרב, טאָן און ...ריכן פון די בילדער, פאַרלירן מיר דאַמאָלט די פּרטי פּרטים ...פון יידישער קדושה, אָדער פון היפך וואָס דאַרף דאָך דינען ...אַ מוכר השכל לדור לדורות.

און יוסף גאַר, וואָס איז געשטאַנען נאָענט צו דער אָנפירונג פון דער יידישער אַדמיניסטראַציע אין קאָוונער געטאָ — ווי ער אַליין דריקט זיך אויס — וואָלט דאָך אויף אַ פּשוטן און ...אומדירעקטן אופן געקענט דערציילן צענדליקער סיטואַציעס, ...וואָס וואָלטן באַרייבערט אונזער וויסן פונעם טאָגטעגלעכן ...לעבן אין געטאָ.

אויב דער צוקונפטיקער היסטאָריקער זאָל זיך קענען מאַכן ...א השגה פון יענער צייט מוז ער דאָך זען די געטאָ-יידן מיט ...זייער ליבע, האַס, כבוד-זוכעריי, קדושה, העלדישקייט א. א. ...א. אַ. וו.

1) יוסף גאַר, אומקום פון דער יידישער קאָוונע, מינכען, 1948.

און ווייטער; יוסף גאַר טענהט אז ער באַטראַכט זיין אַר-בעט פאַר רוי-שטאָף פאַרן צוקונפטיקן היסטאָריקער. אויב אַזוי, צו וואָס „מאָנאָגראַפישער" לבוש? און אויב שוין יאָ דער דאָזיקער לבוש, ווי אזוי מאַכט מען דאָס אָן דאָקומענטן, ווי ער איז זיך אַליין מודה?

און ווידער; און אויב דאָס זאָל יאָ זיין רוי-שטאָף, צו וואָס די אָפּשאַצונגען און רעפלעקסיעס? בפרט וועגן אזעלכע דעליקאַטע ענינים ווי יודנראַט, יידישע פּאָליציי וכו.

יוסף גאַר האָט זיך פאַרמאָסטן אויף אַ גרויסער אַרבעט. ער האָט נישט מער און נישט ווייניקער, נאָר געוואָלט אי-בערגעבן דעם מצב פון ליטווישן יידנטום אין די יאָרן 1918—1940, די סאָוועטישע תקופה אין ליטע, געטאָ, קאַצעט, ליק-ווידאַציע, נאָך דער באַפרייאונג א. אַ. וו. נאָר ווי אַנעמיש, ציטונגס-אַרטיק, און אַרעם דאָס אַלץ איז אַרויסגעקומען, ווערט פאַרן לייענער קלאָר נאָכן איבערלייענען למשל דעם פראַגמענט וועגן די קאָוונער רעשטלעך אין דאַכאַו.

אָט דער פראַגמענט איז די בעסטע דוגמא וואָס באַשטע-טיקט דאָס אויבנדערמאָנטע.

***

בכדי נאָך בעסער צו ווערן פאַרשטאַנען איז כדאי אָפּצו-שטעלן זיך אויף אברהם ווייסבראָדס בוך א. ג.: „עס שטאַרבט אַ שטעטל"2)

אברהם ווייסבראד איז צו זיין בוך צוגעגאַנגען אָן פּרע-טענזיעס אָבער מיט אַן ערלעך געפיל איבערצוגעבן דאָס וואָס ער האָט געזען און געהערט. פון יעדן זייטל שרייט ארויס דער פאַרלאַנג און די בקשה פון די צום טויט געטריבענע „פאַר-שרייבט און גיט ווייטער איבער דאָס וואָס יעדער פון אונז האָט ביז דעם לעצטן אָטעמצוג געליטן".

„עס שטאַרבט אַ שטעטל" דערציילט פּשוט, אָן „ליטעראַ-רישע" אָדער „וויסנשאַפטלעכע" מיטלען ווי אזוי די אָרטיקע אוקראַינישע באַפעלקערונג האָט צוגעהאָלפן צו פאַרטיליקן א יידיש שטעטל, מיר האָבן דאָרט פּלאַסטישע בילדער פון פּאָ-גראָמען, מאָרדן, און פּייניקונגען. מיר דערזעען די ענדע-רונגען פון הלך-המחשבה פון דעם פאַרפּייניקטן יידן. מיר אָטעמען מיט דער שרעקלעכער געטאָ-אַטמאָספער; מיט די מאַ-מעס וואָס פאַרלאָזן זייערע קינדער, זקנים-געשלעפּטע צו דער פאַרניכטונג, אָדער מענער — וואָס האָבן געקענט בלייבן לעבן און געגאַנגען צום טויט מיט זייערע פאַראורטיילטע משפּחות.

אברהם ווייסבראָדס בוך דאַרף זיין אַ מוסטער פאַר די אַלע וואָס היטן אָפּ די צוואה פון די זעקס מיליאָנען קדושים און וואָס ווילן מיט זייערע מעגלעכע כוחות צוהעלפן שאַפן דעם מאָנומענט פאַר דער פאַרשוואונדענער וועלט.

גבית עדות אָפּגענומענע דורך פאַכלייט, טאָגביכער אָנגע-שריבענע דורך מענטשן וואָס מיינען די זאַך אַליין און וואָס אילוסטרירן יעדן טאָג, שעה און מינוט פון געשענדעטע און דערמאָרדעט דאָס דאַרף זיין דער איינציקער צוגאַנג פון די וואָס פאַרעפנטלעכן פּובליקאַציעס פון דעם מין.

אַזוי אַרום וועלן מיר געבן דעם נויטיקן רוישטאָף פאַר דעם היסטאָריקער-פאַכמאַן וואָס וועט שאַפן די געשיכטע פון די יאָרן 1939—1945.

2) אברהם ווייסבראָד, „עס שטאַרבט אַ שטעטל" (מגילת סקאַלאַט) באַאַרבעט און רעדאַגירט פון י. קאַפּלאַן ארויס-געגבן פון דער צ. ה. ק. בײַם צ. ק. פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד.

אבֿרהם לעוו (ישראל)

געהיימשטאט

אבֿרהם סוצקעווער: „געהיימשטאט” תל-אביב 1948

אבֿרהם סוצקעווערס פּאָעמע „געהיימשטאט”, איז אָן שום ספק איינע פון די וויכטיקסטע צושטייערן פאר אונזער יידישער דיכטונג. דער ארויסמאַרש פון דער דאָזיקער גרוויליקער און גלייבלעכער, דערהויבענער פּאָעמע, האָט אויסגעפילט אַ בלויז, אַ ווייסן בלויז אין אונזער נאָכמלחמהדיקער דיכטונג, אַן אָרט וואָס איז געשטאַנען ליידיק און די איצטיקע פּאָעמע האָט עס אָנגעפילט. מיר האָבן געהאַט קליינע און גרעסערע און אפילו גאַנצע ציקלען לידער, וועגן די פיינפולע שחיטה-יאָרן, וואָס האָבן מיליאָנען אויסגעריסן פון אונזער פאָלק. מיר האָבן אָבער ביז „געהיימשטאט” נישט פאַרמאָגט אַזאַ גרויסע און ברייטע פּאָעמע, וואָס דערציילט וועגן „אַ פאָלק זאַלבעצענט” וואָס זיינען געבליבן לעבן אין די אונטערערדישע קאַנאַליזאַציע-רערן פון דער גרויסער יידישער שטאָט ווילנע.

סוצקעווער, מיט זיין געבענטשטן טאַלאַנט האָט זיך דאָ פּאַרגענומען צו געבן דאָס יידישע פאָלק מיט זיינע שיכטן און קלאַסן, אין איין אָנפּין, ער האָט דאָס גאַנצע פאָלק פאַרקערפּערט אין אָט די געראַטעוועטע קליינעם רעשטל יידן, וואָס געפינען זיך אין אונטערערד, ווי אויף אַ מאָדנעם אונטערערדישן פּלאַנעט. און ער דערציילט אונז קאַפּיטל נאָך קאַפּיטל וועגן זייער דערהויבענעם לעבן, וואָס זיי האָבן דאָרט געפירט, אַ לעבן וואָס אונז וואָלט עס זיין שווער אפילו עס אויסצומאָלן אין פאַנטאַזיע; און ווי האָבן אָט דאָס „לעבן” אַ געלייטערטס דורך יסורים דערהויבן צו א גאָר הויכער מדרגה.

לאָמיר אויסרעכענען דאָ עטלעכע פּאַרשוינען וואָס דערשיינען אין דער פּאָעמע און זיי דערהויבן זיך צו סימבאָלן און זיינען פאָרשטייער פון גרויסע שיכטן אין יידישן פאָלק.

פּאַליע, דער באַוואוסטזיניקער פּראָלעטאַריער און בונטאַר.

פון די אינטעלעקטועלע איז דאָ ליפּמאַן, דער דאָקטאָר און עדיה דער לערער און דער דיכטער אונזערער וועלכער באַוואוסט זיך די גאַנצע ציט אונטער די נייַן העלדן זיינע, און באַווייזט זיך אליין זייער זעלטן, און ער בעט זיך:

„זוך נישט ארומעט
דעם דיכטערס פּערזאָן אין דער ווילדער פּאָעמע...
נאָר אויב דו ווילסט דווקא דערשנאַפּן דעם דיכטער
דערגיין זיין באַציאונג צו זיך און צו יענעם.
גראָד מיפער זיך איין אין די שאָטנס און ליכטער
פון זיינע חברים, דאָרט וועסטו דערזען אים
נאָך בעסער ווי איך” — — —

פון כוהרום קלאַס איז דאָ פאַרטראָטן ארון דער פּליט. פון רעליגיעזן שיכט נתן דער פּרוש. דאָ פעלט נישט קיין טראַגעדיע פון פרוי וואָס ווערט א יונגע מאַמע און נאָך און נאָך...

ווי דורך פאַר אונז אין דעם בוך. מען האָט אָפּגעמעקט אויבן, ... אַ פאָלק, א גאַנץ פאָלק אין מיניאַטור, פירט סוצקעווער איבערפלאָך פון ווילנע אַ פאָלק פון אַכציק טויזנט ... אָבער אונטן, אונטער ווילנע, אין די צעשניטענע קאַנאַלן ... דער אונטערשטאָט איז געבליבן לעבן דאָס יידישע פאָלק ... און זעצט פאַר זיין לעבן, און זיין טראַדיציע.

... האָבן די דייטשן זיך גערימט: „ווילנע איז יידןריין”. און ממש אונטער זייערע פיס האָט דאָס „יידישע פאָלק” ... געוועבט זיין לעבן, מיט דער האָפענונג איבערצולעבן די בלוטיקע דייטשישע הערשאַפט, און איבערגעלעבט. אין שטיין איבערן גרויסן רוח החיים. וואָס דער דיכטער אויסגעבלאָזן אין די שורות פון דער גרויסער שאַפונג,

„געהיימשטאט”, פון וואַנען האָט ער גענומען אזויפיל כוח צו באַלויכטן און באַלעבן אָט די עדה יידן, וואָס ליגן אונטער דער ווילנער ערד, וואָס טאָרן נישט זען א ברעקל הימל איבער זיך? פאַרבאָטן איז זיי הנאה צו האָבן פון אַ פיצל זונשיין, וואָס דרינגט אדורך די אייזערנע פאַרקראַטעוועטע פענצטערלעך איבערן פאַרשטויכטן ברוק. ווי קען נאָך זיין דער מענטש געפאַלענער און נידעריקער, ווי וויקן זיך אין די שמוציקע וואסערן פון אלע רינשטאָקן, וואָס פליסן דאָ אָפּ אין די רערן, אין דעם פאַרעיפּושטן געשטאַנק, וואו עס באַוועגן זיך פעטע מייז און עס האָדעווען זיך פּאַצוקעס? עס וואָלט דאָך געדאַרפט זיין א פינצטערע פּאָעמע, אַ ביטערער קלאָג-ליד אָן אַביסל ליכט, אָן אַ טראָפּן הומאָר, אַ גרוויליקער און אַ חושכדיקער, ווי הושך ס׳איז אין די קאַנאַליזאַציע-רערן, וואו די עדה איז געלעגן. דאָרט האָט זיך געדאַרפט שוין ציען אַ לעבן אָן האָפענונג, אָן גלויבן, נאָר איין לאַנגע גסיסה, און דאָך זעט וויפל ליכט, וויפל מוט און גלויבן עס איז צעגאָסן איבער די פּערזן פון בוך און דער גלויבן האָט זיי דערפירט צו איבערלעבן די טמאים, וואָס האָבן געבושעוועט אינדערהויך און געגלויבט צו אויפשטעלן זייער ממשלה אויף דורות.

אויבן מאָרדעוועט מען טויזנטער מענטשן און אונטן בלייבט אָן עדה שטיין פאַרציטערט ווען גדליה קומט אריין מיט דער דורך אים דערקוילעטער ציג, און כאָטש געקוילעט האָט ער עס נישט פאַר זיך נאָר פאַר דבורהלען, וואָס איר הונגערן האָט אים ווי געטאָן, דאָך איז אים עולם נישט מוחל דעם „מאָרד”, און דער מאָרד דריקט אויך אויף זיין גדליהס געוויסן ביז עס טרייבט אים צו זעלבסטמאָרד.

ווייל געלייטערטע דורך יסורים האָבן זיי זיך אויפגעהויבן אויף א גרויסער עטישער הויך, צו וועלכן ביי אַ נאָרמאַל לעבן קען מען נישט דערגרייכן, פונקט ווי דורך יסורים קען מען אראָפּפאַלן אין מ״ט שערי טומאה, אזוי קען מען זיך אויך דערהויבן און דער דיכטער האָט אָט די „פאָלק זאַלבעצענט” אויפגעהויבן פון געפאַלנקייט.

ארון דער פּליט, האָט געמוזט אַוועקגיין, ווייל ער האָט זיך געפילט שולדיק פאַר דער עדה וואָס ער האָט אויסבאַהאַלטן פון זיי אַ גאָלדענע מטבעה, און כאָטש ער דערקלערט ווי אזוי און פאַרוואָס דאָס „פאַרמעגן” איז ביי אים געבליבן. האָט ער דאָך צוליב זיין אומרייגעם געוויסן געמוזט זיך אָפּזאָגן, נישט וויערן.

דאָס פאָלק געלייטערט פון יסורים האָט זיך דערהויבן צו דער העכסטער מדרגה פון אויגעם פאַר אלע און אלע פאַר אייגעם און דאָס האָט זיי געגעבן כוח און שוואונג איבערצולעבן. און דעריבער דערשטיקט אין זיך פּאַליע, דעם דראַנג צו גיין קעמפן מיט די דייטשן, ווייל ער קען פון זיך נישט אראָפּוואַרפן די אחריות פאַר זיינע מענטשן פון געהיימשטאט:

„פאַראַן דאָ אַ טראַגיקע פרוי און אַ בלינדער,
די פרוי דאַרף בקרוב געבוירן, באַגעם עס.
נאָך אָטעמט אַ קינד אין דער בלאָטע אַ צינדער,
נאָך טליעט אַ פאָלק זאַלבעצענט מיט זיין אמת”.

אזוי טענהט דער מקובל ר׳ נתן, —
און פּאַליע איז געבליבן.

אזעלכע ליכטיקע מאָמענטן איז אין בוך צעשפּרייט און צענדליקער.

סוצקעווער האָט אונז געעפנט אַ טירל, א געהיימע טירל, אַ קוק צו טאָן אין דעם געטאָ-מענטש. על פּי רוב, איז די

גאַנצע ליטעראַטור פון יענע יאָרן פאַרנומען מיט שילדערן דאָס וואָס האָט זיך געטאָן אַרום מענטש. סוצקעווער האָט אונז דערלויבט א בליק טאָן טיפער אין דער נשמה, פונעם געטאָ-ייד, און ער האָט אונז אַריינגעפירט און אַרויסגעפירט בשלום.

און אויב אפילו ס׳איז שווער צו באַנעמען, ווי אַזוי אַן עדה יידן האָבן געלעבט אין די קאַנאַל-שמוץ, ווייזט אונז דער דיכטער, אַז נישט נאָר געלעבט נאָר אויך געשאַפן האָבן זיי דאָרט. אָט האָט דבורהל, וואָס האָט אַ נייגונג צו מוזיק, גאָר געשאַפן א גאַנצע סימפאָניע. אין דעם געריזל פון די שמוץ-וואַסער אין דעם צופּצאַפּן פון די מייז הערט זי קלאַנגען, טענער און עס ווערט פון זיי ביי איר אַ סימפאָניע וועלכע זי פאַרשרייבט אייליק אין דער פינצטער, און זי ווערט איבערגעהויבן איבער דער שמוץ וועלכע רינגלט איר אַרום און וויל איר פאַרשלינגען. זי פילט עס נישט, טראָגט זיך אַריבער אין אַנדערע שענערע וועלטן, זי האָט זיך איבערגעהויבן איבער דעם אַלעם. אַזוי פּאַליע, אַזוי ר׳ נתן, וואָס לעבט אויך דאָ אונטן אין זיין אויסטערלישער וועלט, אין דער וועלט פון קבלה און זוהר.

א גרויסן כוח האָט געדאַרפט האָבן דער דיכטער ביים שאַ[...] מעסטן זיך אויף דער פּאָעמע, און א סך גלויבן אין מענט[...] און אין וועלט, אַז זי וועט נאָך ווערן בעסער, כאָט[...] האָט גאָר דאָס שלעכטס אויסגעטרונקען. ער איז דאָ נישט קיי[...] וויטיקער, כאָטש ער באַהאַלט זיך אין שאָטן, אָבער ער רעד[...] אַרויס דורך פּאַליען, דורך ר׳ נתן, דורך דבורהלען און דור[...] אַנדערע.

סוצקעווערן איז אויך בייגעשטאַנען, זיין מייסטערישקיי[...] אין וואָרט. ער האָט זיך דורך דער פּאָעמע פאַר אונז נאָכאַמאָ[...] אַנטפּלעקט אַלס צאַרטסטער דיכטער. סוצקעווער באַהערשט אוי[...] אַ וואונדערבאַרן אופן די שורה און אפילו דאָס איינציקע וואָר[...] וואָס ער בויגט ווי ער וויל.

אמת דאָ און דאָרטן לאָזט זיך פילן אַ געראַנגל פון מיי-סטער מיט זיין ווערק — וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן אוי[...] זיין וואַנדערוועג: מאָסקווע — לאָדזש — פּאַריז און פאַר-ענדיקט געוואָרן ביז די טויערן פון ארץ ישראל — אָבער סוצ-קעווער איז פון אָט דעם געראַנגל אַרויס דער זיגער.

ערב ראש השנה, תש״ט.

יוסף וואָלף (פּאַריז)

וועגן [...]

אינהאַלט:

זייט

י. עפּרויקין — מדינת ישראל און דאָס פאָלק ישראל . . . 679—673

ה. רויזנבלאַט — דריי לידער . . . 680—679

יחיאל האָפּער — איציק מאַנגער . . . 684—681

ברוך האַגער — ר' חיימל טשערנאָוויצערס בית המדרש (דערציילונג) . . . 691—684

יחיאל אַראָנסאָן — די אויסשטעלונג פון הנך גליצנשטיין . . . 693—691

רייזל זשיכלינסקי — שוועסטער מיינע אויף די ראָגן (ליד) . . . 693

א. ליס — יידישע שרייבער און יידיש אין ישראל . . . 696—694

ד"ר מ. דוואָרזשעצקי — במה מדליקין? . . . 700—697

לייב ראָכמאַן — גרוסן פונעם דרויסן . . . 705—700

אברהם זאַק — לייב ניידוס . . . 707—705

נחום באָמזע — צוויי לידער . . . 708

ד"ר יצחק קאַנטער — אַ פּאָר טעאָריעס וועגן יידישן כאַראַקטער . . . 713—709

רחל מינץ און סימע דאַוואַנג — יאַנוש קאָרטשאַק . . . 16—714

חיים לייב פוקס — אין די נעכט (ליד) . . . 716

א. גאָלאָמב — פון וואָס הענגט אָפּ די צוקונפט פון יידן אין אַמעריקע? . . . 717

ד"ר י. צינעמאַן — דאָס יידנטום און די ציוניסטישע באַוועגונג נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה . . . 721

ד"ר מ. בערנפעלד — „שאודיט" דאָס אונטערגעגאַנגענע לשון פון די קאָמטאַדינער יידן . . . 5

ל. דאָמאַנקעוויטש — קעניג און נביא . . . 729—728

ק. שיף — אַלט־פּאַריז . . . 730

נאָטיצן, כראָניק